

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

Денисюк Тетяна Костянтинівна

УДК 811.161.2

**СПОСОБИ ОЦІННОЇ ДІЄСЛІВНОЇ ДІЇ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ**

10.02.01 – українська мова

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
ПЛЮЩ Марія Яківна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
завідувач кафедри української мови

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
СТЕПАНЕНКО Микола Іванович,
Полтавський державний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка,
завідувач кафедри української мови;

кандидат філологічних наук, доцент
ТОВСТЕНКО Вікторія Ростиславівна,
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана,
доцент кафедри української мови та літератури

Захист відбудеться «_21_»_вересня_____2010 р. о 10.00___годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «_19_»_серпня_____2010 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

А. В. Висоцький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Проблема розмежування мовного змісту і “позамовного значення” у лінгвістичних напрацюваннях учених кінця ХІХ – початку ХХ ст. В. фон Гумбольдта, О.О. Потебні, В. Матезіуса, Р. Якобсона, Є. Куриловича, Е. Кошмідера, Ш. Баллі та ін. вітчизняних і зарубіжних лінгвістів була тісно пов’язана з вивченням категорійно-семантичної природи частин мови, зокрема з реальним існуванням граматичних форм, парадигм і категорій у мові й мовленнєвій діяльності людей.

Дослідження особливостей функціонування різнотипних одиниць лексичної і граматичної системи мови учені вважають доцільним і результативним на основі виявлення взаємодії лексичної і граматичної семантики на рівні невеликих, здебільшого замкнених угруповань слів однієї частини мови. На противагу віртуальному значенню лексеми, дослідники визначають лексико-семантичний варіант слова, що реально функціонує у мовленні, тобто є актуальним словесним знаком, який володіє не тільки притаманним цьому слову знаковим значенням, але й додатковими, конотативними, емоційно-експресивними (Ю.М. Караулов, С.Д. Кацнельсон, Ф.О. Нікітіна, З.Д. Попова, Г.А. Уфимцева, В.М. Русанівський, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, С.О. Соколова, А.П. Загнітко, М.В. Мірченко, М.І. Калько та ін.).

У полі зору дослідників нашого часу перебувають питання реалізації семантики поняттєвих категорій у граматичних категоріях – явних та “прихованих”, представлених у тій чи тій мові різними лексико-граматичними угрупованнями (розрядами слів) та засобами інших рівнів.

Одним із важливих завдань у вивченні дієслівної лексики є з’ясування семантичної та функціональної специфіки лексико-семантичних розрядів, що відображають способи перебігу дії в часі. Традиційно такий зміст трактують як варіативне значення граматичної категорії виду (А. Мейє, Дж. Грубор, О.О. Шахматов, Л.В. Щерба). Лексико-граматичні значення, що утрадиційнено визначали як різні відтінки форм недоконаного і доконаного виду, сучасні лінгвісти кваліфікують як своєрідну семантику аспектуальності, відмінну від граматичної видової кореляції, способів (родів) дієслівної дії (СДД). Але єдиних принципів виділення ознак, які характеризують способи дієслівної дії, на відміну від ознак видової пари, дотепер не сформовано. Учені пропонують розглядати це поняття в узагальненому аспектуальному ракурсі (О.В. Ісаченко, Ю.С. Маслов, О.В. Бондарко, І.І. Милославський, О.М. Соколов, І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко), інші – у словотвірному (В.М. Головін, І.С. Улуханов, К.Г. Городенська, С.О. Соколова та ін.) або в лексикологічному (більшість дослідників).

Про способи (роди) дієслівної дії у слов’янських мовах уперше заявив С. Агрелль. Учення про роди дії було розвинуте в працях польських (Е. Кошмідер), чеських (І. Немец), російських (Ю.С. Маслов) учених. У працях З. Вендлера, Дж. Лайонза, Ю.С. Маслова, О.В. Бондарка запропоновано об’єктивістський підхід до трактування аспектуальності як поняттєвої семантичної категорії.

В українському мовознавстві до проблеми лексико-граматичних груп дієслів звертався В.М. Русанівський. Аналіз дієслів багатократно-дистрибутивної і розподільної дії здійснила Н.М. Мединська. Загальну характеристику СДД подано в дисертаційній роботі Т.М. Сидоренко. Функціонально-семантичну категорію інтенсивності дієслів надмірної інтенсивної дії дослідила О.М. Попенко. На основі функціонального підходу категорію аспектуальності дослідив М.І. Калько, запропонувавши комплексну діагностику аспектуальних класів українського дієслова, схарактеризував основні типи акціональної та акціонально-аспектуальної полікатегорійності.

Проте, незважаючи на значні теоретичні напрацювання з дієслівної лексики в українському (О.О. Потебня, О.С. Мельничук, Й.Ф. Андерш, О.І. Бондар, В.М. Русанівський, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Грищенко, Н.Л. Іваницька, А.П. Загнітко, М.Я. Плющ, І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, С.О. Соколова, М.І. Степаненко, Т.Є. Масицька, М.В. Мірченко, О.І. Леута, М.І. Калько, Н.М. Мединська, І.І. Овчиннікова, О.В. Куц та ін.) і російському (М.В. Ломоносов, В.В. Виноградов, Ю.С. Маслов, Н.С. Авілова, О.В. Бондарко, Л.В. Васильєв, Ю.М. Караулов, Н.Д. Арутюнова, Ю.Д. Апресян, Г.О. Золотова, Т.А. Кильдибекова, Л.Ф. Клеопатрова, О.В. Падучева, Н.О. Слюсарєва, О.М. Соколов, М.О. Шелякін та ін.) мовознавстві, проблема способів дієслівної дії залишається недостатньо вивченою. Зокрема потребує комплексного дослідження семантика дієслів оцінних способів дії, що, з одного боку, зумовлено важливістю з'ясування в реальних контекстах семантичної специфіки мовних одиниць за параметрами їхнього функціонування, а з іншого, – в перспективі сприятиме створенню загальної теорії способів дієслівної дії у системі українського дієслова.

Актуальність теми дисертації зумовлена необхідністю теоретичного витлумачення лінгвальної природи оцінних способів дії на основі застосування диференційного підходу до семантики виду дієслів, що втілює основний граматичний зміст категорії аспектуальності, і лексико-граматичної семантики дієслівних угруповань та з'ясування особливостей її реалізації в сучасній українській літературній мові. Актуальність теми дисертаційної роботи посилюється тим, що способи оцінної дії в українському мовознавстві досі не були об'єктом спеціального монографічного дослідження.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами. Дисертаційне дослідження своїм спрямуванням відповідає науковій проблемі кафедри української мови Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова – “Лінгводидактичний опис функціонування української мови”. Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 4 від 02 листопада 2000 р.) та Науковою радою “Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності” Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України (протокол № 2 від 18 квітня 2002 р.).

Мета дисертаційного дослідження полягає в з'ясуванні лінгвального статусу і семантичної структури дієслів оцінних способів (родів) дії та їхніх функціональних параметрів у сучасній українській літературній мові.

Реалізація поставленої мети передбачала розв'язання таких завдань:

- 1) уточнити статус кількісної оцінки як різновиду модальності висловлення про аксіологічний стан ситуації;
- 2) визначити критерії виділення дієслів оцінних способів дії у сучасній українській літературній мові;
- 3) з'ясувати словотвірну структуру дієслів оцінних способів дії;
- 4) здійснити аналіз семантичної структури дієслів оцінних способів дії;
- 5) схарактеризувати валентність і функціональні параметри дієслів виділених лексико-семантичних груп дієслів у формуванні структури речення;
- б) описати структурні моделі речень, утворювані дієслівними предикатами на позначення переривчасто-пом'якшувальної, процесно-пом'якшувальної, процесно-супровідної, ускладнено-інтенсивної дії.

Об'єктом дисертаційного дослідження є одновидові ітеративні дієслова оцінних способів дії зі значенням послабленої та ускладнено-інтенсивної дієслівної дії.

Предметом дослідження є словотвірна семантика, структура і валентність дієслів оцінних способів дії в сучасній українській літературній мові.

Методи дослідження, застосовані в дисертації, зумовлені метою і поставленими завданнями для її реалізації. У роботі використано як основний описовий метод для характеристики семантики дієслів оцінної дії і її репрезентації у мовних засобах. Комплексний аналіз уможливив також використання компонентного (для з'ясування семантичної структури дієслів оцінної дії), дистрибутивного (для визначення валентнісних характеристик дієслів-предикатів) методів. Функціональний підхід зумовив також прийом моделювання структур на рівні пропозитивного дієслівного предиката та заповнення позицій предметних актантів морфологічними засобами на формально-граматичному рівні речення. Принагідно застосовано прийом кількісних підрахунків лексем у межах лексико-семантичних груп (ЛСГ) дієслів оцінних способів дії.

Наукова новизна роботи. У дисертації вперше в українському мовознавстві уточнено статус аспектуальної оцінки дії як органічно вплетеної в когнітивні процеси і комунікативно-мовленнєві акти суб'єктивної характеристики дієслів за кількісною ознакою дії; виокремлено і комплексно досліджено лексико-семантичні групи дієслів оцінних способів дії; здійснено аналіз дієслів виділеного акціонального підкласу з акціонею (архісею) "послаблена повторювальна дія"; виявлено особливості словотвірної структури дієслів, зумовлені характером твірної основи та інформативно-конотативною семою конфіксів; схарактеризовано функціональні параметри дієслівних предикатів: валентність,

утворювані ними структурні схеми речень та заповнення їх на формально-синтаксичному рівні.

Джерела дослідження. Аналіз лексем оцінного способу дії проводився на основі суцільної вибірки зі Словника української мови в 11-ти томах (К.: Наук. думка, 1970–1980) відповідно до виділених класифікаційних ознак (усього 460 лексем). Використано також словники, в яких найбільш повно представлена загальновоживана лексика сучасної української літературної мови: “Словарь української мови” в 4-х томах, за ред. Б.Д. Грінченка (К., 1907–1909), Новий український тлумачний словник, за загальною редакцією В.В. Дубічинського (Харків, 2008). Ілюстративний матеріал дібрано з творів українських письменників кінця XIX – XX століть, окремі тексти з публіцистики, усної народної творчості.

Теоретичне значення дисертаційного дослідження. Висновки й узагальнення збагачують теоретичну і функціональну граматику сучасної української літературної мови, зокрема теорію функціонально-семантичних категорій, що сприятиме виявленню особливостей інших способів дієслівної дії в сучасній українській літературній мові, поглибленому комплексному вивченню лексичної, словотвірної і синтаксичної семантики дієслів як основного класу ознакових слів із властивими тільки їм синтаксичними категоріями.

Практична цінність роботи. Результати дослідження можуть бути використані для розгортання подальших досліджень із функціональної граматики, у читанні лекційного курсу з морфології і синтаксису сучасної української літературної мови, для створення спецкурсів та проведення семінарів у вищих (філологічних) закладах освіти, у практиці укладання тлумачних словників.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та результати дисертаційного дослідження висвітлені в наукових публікаціях та оприлюднені на Всеукраїнських та Міжнародних наукових конференціях (Київ, 2004, 2008; Умань, 2001, 2002, 2007; Черкаси, 2006), Міжнародному конгресі “Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і в світі” (м. Київ, 2005).

Публікації. З досліджуваної проблеми опубліковано 8 одноосібних статей у наукових виданнях, затверджених ВАК України як фахові.

Обсяг і структура роботи.

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури та використаних джерел. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 247 сторінок, з них основного тексту – 205 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи, встановлено об’єкт, предмет і методи дослідження, поставлено мету і завдання, вказано на зв’язок роботи з науковими програмами та планами, з’ясовано наукову

новизну, теоретичне й практичне значення результатів дисертаційного дослідження, подано інформацію про публікації, окреслено структуру роботи.

У **першому розділі** – “Поняття про способи (роди) дієслівної дії в науковій літературі” уточнено теоретичні положення про поняттєву категорію аспектуальності щодо втілення її семантики в способах (родах) дієслівної дії; з’ясовано особливості лексичної і граматичної семантики оцінних способів дії, співвіднесеність їх із різними ієрархічними рівнями мови; кваліфіковано ознаки мовної категорії оцінки, яка органічно вплетена у когнітивні процеси та у комунікативно-мовленнєві акти і представлена як суб’єктивно експлікована характеристика дієслів за ступенем вияву інтенсивності дії; описано семантичну зумовленість валентності дієслівних предикатів у формуванні семантико-синтаксичної структури речення.

Функціонально-семантична категорія інтенсивності ґрунтується на суб’єктивній оцінці кратності вияву ознаки, дії, процесу, стану. Мовна актуалізація оцінки є органічно вплетеною у когнітивні процеси, у комунікативно-мовленнєві акти і може бути виражена мовними засобами усіх рівнів. Загальна оцінка становить певний баланс позитивних та негативних складових оцінювання, вона досягається співвідношенням кількостей, тому значення інтенсивності дії представлено в дієслові як оцінний прагматичний компонент змісту, співвіднесений з його номінативним значенням. Щодо оцінної семантики, можна говорити не про оцінне значення, а про інтерпретацію за прагматичними імплікаціями, які залежать від суб’єкта мовлення, часу, місця мовлення та інших чинників.

Лінгвістична оцінка є різновидом суб’єктивної модальності, що відображає орієнтацію мовця щодо інтерпретації акціонального стану ситуації з погляду кількісного вияву дії, процесу на шкалі: **надмірна інтенсивність – норма – послаблена інтенсивність**. Значення ступеня вияву інтенсивності є прагматично зумовленим: відображає суб’єктивну оцінку мовцем позначуваної ситуації способом нашарування на основне значення дієслівного предиката певного типу конотаційного значення.

Способи оцінної дії як лексико-семантичні структури входять до категорії аспектуальності, виявляючи своєрідні периферійні лексико-граматичні значення кількісного вияву акціональної дії, процесу, стану. Найменша неподільна одиниця, що є інтегральним і водночас диференційним елементом у структурі слова, є сема. До складу ЛСГ входять слова, що належать до однієї частини мови. Для дієслів оцінної дії характерна загальна семантична ознака: наявність архісеми “послаблена інтенсивність дії”, – яка об’єднує усі лексико-семантичні групи дієслів оцінних способів.

Лексико-семантичні угруповання дієслів реалізують значення категорії аспектуальності, пов’язані з вираженням нефазових дій, процесів, станів як

повторюваних, коли актуалізуються не видові (граматичні) семи, а лексичні – конотативні.

Основною ознакою ЛСГ дієслів оцінних способів дії є наявність архісеми “послаблена дія (стан)” у варіативних виявах ступеня вираження інтенсивності. У словникових реєстрах, відповідно до ієрархії, окремі значення розміщуються послідовно за частотністю їхньої реалізації у процесі мовлення і потенційної валентності, яка характеризує дієслово-предикат у конкретному висловленні як повторювану дію послабленої інтенсивності. Аспектуально-таксисні ситуації, крім власне предикатних особових форм дієслів (фінітних), також представлені і дієприслівниковими зворотами, які ускладнюють структуру речень. Ієрархічна структура слова виявляє внутрішнє багатство і взаємодію його варіантів із близькими за семантикою мовними одиницями лексико-семантичного рівня та особливості мовної інтерпретації функціонально-семантичної категорії інтенсивності як складової категорійної семантики аспектуальності. Акціональні значення дієслів оцінних способів дії розглянуто як інваріантні, що репрезентують свою семантику і того чи того способового відтінку та як контекстуальні (конотативні, суб’єктивно зумовлені, або прагматичні), встановлювані мовцем у процесі висловлювання характеристики дій, процесів, стану за ступенем їхнього вияву у конкретній ситуації.

Основними **критеріями** виділення лексико-семантичних груп дієслів оцінної дії на шкалі оцінки: **послаблений вияв**, протиставлений **надмірному виявові**, є:

- 1) характер позначуваного дієсловом факту як акціонального процесу, а не події;
- 2) відсутність видової кореляції (завжди значення недоконаного виду);
- 3) аспектуальне квантитативне відношення: “повторюваність дії (процесу)” без конкретної результативності;
- 4) нашарування на основне значення дієслів конотативних лексико-граматичних сем засобом спеціалізованих конфіксів;
- 5) виразно виявлена суб’єктивна орієнтація мовця на вираження категорійного значення послабленої інтенсивності мовними засобами різних рівнів (лексичного, словотвірного, морфологічного, синтаксичного) і контексту.

На основі цих критеріїв виділено **чотири** способи оцінної дієслівної дії, що репрезентують процесуальну ознаку послабленої кратності за суб’єктивним сприйманням мовцем: 1) *переривчасто-пом’якшувальні* (позначають переривчасту неповну дію з нерегулярною кратністю формантами **по– + –ува–**); 2) *процесно-пом’якшувальні* (виражають конкретно процесний, послаблений вияв дії формантами **на– + –ува–**); 3) *процесно-супровідні* (позначають послаблену дію, яка супроводжує іншу, маркерами якої є форманти **при– + –ува– і під– + –ува–**); 4) *ускладнено-інтенсивні* (виражають інтенсивність дії формантами **ви– + –ува–**).

Для дієслів оцінної дії характерна наявність загальної семантичної ознаки – “послаблена інтенсивність дії”, – яка об’єднує усі лексико-семантичні групи.

Виділені угруповання дієслів розглянуто у системі мовних одиниць і синтаксичних функцій у мовленні. Основним принципом виділення ЛСГ дієслів є розуміння того, що значення полісемантичної лексеми є складовими їхніх значень. Структуру будь-якого слова становлять його лексико-семантичні варіанти, кожен з яких сформований із семантичних компонентів, або множників, і в сукупності відображають зміст слова. Лінгвальний статус оцінних способів дії полягає у виділенні лексико-граматичної семантики, що обслуговує периферійні зони лексико-семантичного поля аспектуальності.

У **другому розділі** “Структурно-семантична організація лексико-семантичних груп дієслів оцінної дієслівної дії” з’ясовано семантику дієслів оцінних способів дієслівної дії усіх виділених ЛСГ та схарактеризовано засоби творення дієслів оцінної дії та їхні функції у конкретних ситуаціях мовлення.

Дієслова недоконаного виду, що позначають дію з маркованим оцінним значенням, яким властива нерегулярна кратність дії, послаблений процесно-пом’якшувальний вияв її, або певною мірою підсилений в оцінці мовця, становлять 460 лексем. Усім ЛСГ дієслів оцінної дії властива сема градації інтенсивності дії як послабленої, причому різні варіанти вияву архісеми “послаблена дія” виражають не тільки як функції засобів мовної системи, а й як прагматичну функцію у конкретних ситуаціях мовлення.

Особливості творення дієслів оцінної дії полягають у тому, що процесуальна ситуація оцінюється мовцем з погляду кількісного вияву (ступеня інтенсивності дії як послабленої дії й ітеративної повторюваної). Маркерами вираження акціонеми (архісеми) є префікси **по–, на–, при–, під–, ви–** та суфікс **–ува–** (**–а–, –ва–, –овува–**), які пов’язані між собою словотвірною мотивацією, а не власне-видовою.

Дієслова недоконаного виду зі значенням **тривалої переривчасто-пом’якшувальної дії**, утворені формантами **по– + –ува–**, відрізняються від дієслів доконаного виду з цим же префіксом, оскільки вони становлять **тільки уявно видову пару** (за формальним протиставленням), а в системі аспектуальних класів це різні значення (*поспіувати – поспівати, постукувати – постукати*). Так само уявно видове партнерство спостерігається і в інших ЛСГ дієслів: процесно-пом’якшувальної дії (*наспівувати – наспівати*), процесно-супровідної (*притупувати – притупати, підтанцьовувати – підтанцювати*), ускладнено-інтенсивної (*витанцьовувати – витанцювати*).

Лексеми розглянутих оцінних способів дієслівної дії творяться від непохідних (безпрефіксних) дієслів за допомогою одночасного приєднання префікса і суфікса або ще й постфікса **–ся**. Ці форманти (словотворчі конфікси) утворюють одновидові дієслова недоконаного виду, так само як одновидовими є дієслова префіксального типу доконаного виду: *розреготатися* (від *реготатися*),

розтривожитися (від *тривожитися*), *розсердитися* (від *сердитися*), *відлупцювати* (від *лупцювати*).

Дієслова недоконаного виду, що виражають кількісний (кратний) вияв процесуальної повторюваної дії, у словникових дефініціях подані за ознакою вираження семантики додаткових (конотативних) оцінних характеристик: “*раз у раз, часто, старанно, ретельно*”, “*час від часу, протягом певного часу*”.

Дієслова оцінного СД **переривчасто-пом'якшувальної дії** позначають нерегулярно повторювану послаблену дію, містячи семи: 1) послабленість дії і 2) повторюваність і кратність дії, на противагу немаркованій кратності дії у дієслів, які їх мотивують (пор.: *кашляти* і *покашлювати*); 3) нерегулярність, неперіодичність цієї повторюваності. Першої ознаки дієслова набувають завдяки формантові **по-**. Друге додаткове нашарування ознаки досягається ітеративним суфіксом **-ува-**. Засобом вираження нерегулярності дії (третя ознака) є конфікс: префікс **по-** і суфікс **-ува-** (**-а-**), що у комплексі утворюють дієслова переривчасто-пом'якшувальної повторюваної (нерегулярної) дії. Наприклад: *Хвора жінка важко дихала і стиха **постогнувала*** (Коцюб, 345); *Професор раз за разом мерзлякувато потирав руки й часто **покахикував*** (Шовк., 218). До ЛСГ переривчасто-пом'якшувальної дії належать 173 дієслова.

В українській мові дієслова оцінного переривчасто-пом'якшувального способу дії є похідними утвореннями від дієслів на позначення конкретної фізичної дії (*постукувати, потирати, помішувати, покручувати*), руху, переміщення у просторі (*погулювати, погойдувати, походжати, пострибувати*), фізичний чи психічний стан особи (*поживати, подрімувати, посапувати, похрюпувати, поколювати*), звучання (*потьохкувати, поспівувати, поквоктувати, покахкувати*), мовлення (*покрикувати, покликувати, похвалювати, понукувати*), мислення, розумової діяльності (*подумувати*), емоційного стану (*похлипувати, похмикувати, поморгувати, посіпувати*), явищ природи (*погримувати, погуркувати, покранувати, побризкувати*) тощо.

Дієслова оцінної **процесно-пом'якшувальної дії** з формантами **на-** + **-ува-** (73 лексеми) становлять своєрідний спосіб акціональних процесів, що здійснюються не дуже інтенсивно, не на повну силу, позначаючи конкретну фізичну дію (*нашкрябувати, насновувати, накивувати, наштрикувати*), процес мовлення (*нагукувати, накликувати, напитувати, набазікувати*), звучання (*наспівувати, насвистувати, накрюкувати, нацокувати*), емоційний стан, почуття особи (*нажурювати, нахмурювати, нахнюплювати, напирскувати*), рух, переміщення (*накульгувати, настрибувати, начовгувати, надибувати*), природні явища (*наблискувати, накрапати*) тощо. Наприклад: *Всьому тому надавав лад і такт чорний дятел, що раз у раз **настукував** у червивому галуззі* (Оп., 22); *Вона бринькає на гітарі, **наспівує**, словами і без слів мотив пісні “За тучами, за хмарами”* (Вас., 118). *Ніч була темна, лише де-не-де **наблискувала** блискавка.*

Дієслова **недостатньої інтенсивності (супровідності дії)** виражають не основну, а супровідну іншій дію. До цієї групи належать і такі лексеми, які передають одночасно виконувані дії, але одну старанно, а другу мимохідь (*присвистувати, пристукувати, приляскувати, підспівувати, підсвистувати, підгукувати*). Значення повторюваної супровідної дії реалізується формантами **при-** + **-ува-** і **під-** + **-ува-**. Наприклад: *Клим сьорбає запашний гостренький борець, **прихвалює** невістку* (Горд., 274); *Якась стара жінка.. **підтанцьовує** в такт мелодії і плеще в долоні* (Коцюб., 426); (Хотк., 44); *Коли Тимко, мокрий, посинілий, **приляскуючи** зубами, виліз на берег, Джмелик повеселів очима* [Тют., 119].

У сучасній українській мові різноманітні за семантикою одновидові дієслова, що виражають супровідну дію, становлять із префіксом **при-** 60 дієслів і 45 з префіксом **під-**. Основний масив таких дериватів становлять дієслова, що виражають супровідну конкретну фізичну дію (*пристукувати, приколисувати, підштрикувати, підскубувати*), здійснювану органами мовлення, руху, зору (*приплямкувати, притоптувати, приморгувати, пританцьовувати*), фізичний, психічний стан особи (*прихекувати, придрімувати, підплакувати, підхихикувати*), процес, супроводжуваний мовленнєвою діяльністю, різними звуками (*примовляти, приказувати, підбріхувати, підгукувати*) тощо.

Дієслова з маркованим значенням оцінної **ускладнено-інтенсивної дії** (109 лексем) творяться за допомогою формантів **ви-** + **-ува-** (**-овува-**) (*скрипіти – вискрипувати, блискати – виблискувати, танцювати – витанцьовувати*), позначаючи дію, що здійснюється з особливою старанністю. Значна частина їх репрезентує кількісний (кратний) вияв процесуальної багатократної чи повторюваної дії за ознакою вираження конотативних значень: “раз у раз або часто, старанно, ретельно” (*вигойдувати, витьохкувати, вигупувати, вискрипувати, вистукувати*) або “час від часу, дуже, різко, протягом певного часу” (*вибрязкувати, висвистувати, вигулювати, видригувати*). Ця сема становить основне значення оцінного ускладнено-інтенсивного способу дії. Наприклад: *Вишня – її вітер рве на всі боки, хилить і **вигойдує*** (Янов., 26).

Сема ускладнено-інтенсивної дії може з'являтися як конотативне – додаткове оцінне лексичне значення, яке нашаровується на основне значення дієслів. Такі лексико-семантичні варіанти значення фіксує СУМ як переносні, фамільярні, образні, розмовні. Наприклад: **виморгувати**. Раз у раз моргати. **Образно.** *Лише море ліниво шуміло Іванові в ногах та німі зірниці насмішувато **виморгували** йому здалека* (О. Гончар, 125).

У сучасній українській мові одновидові дієслова оцінної ускладнено-інтенсивної дії здатні позначати емоційний чи психічний стан особи, певні почуття (*вирегочувати, виціловувати, виморгувати, висумовувати*), процес мовлення (*вимовляти, вишіптувати, викрикувати, вигукувати*), мислення, розумової діяльності (*виметиковувати, вимудровувати, вимислювати, висновувати* (перен.)), стосунки між суб'єктами дії (*вибатьковувати,*

виганьблювати, висміювати, вихвалювати), зміну стану природи чи природних явищ (*вигримувати, виблискувати, вилискувати, визорювати*), фізичного стану об'єкта (*вигартовувати, визолочувати, висмолювати, вилуговувати*), рух переміщення (*вигулювати, вирачковувати, виброджувати*) тощо.

Виділені лексико-семантичні групи оцінних способів дії за категорійною аспектуальною семантикою неоднозначні, маркерами лексичних сем у яких виступають словотворчі афікси та контекст в актах мовлення.

У **третьому розділі** “Функціональні параметри дієслів оцінних способів дії” охарактеризовано основні типи мінімальних реченневих структур з дієслівними предикатами оцінної дії.

Ураховуючи кількість та якість компонентів речення з погляду валентнісно-інтенційних характеристик предикатів оцінних способів дії, з'ясовано особливості предикатів акціональних дій, процесів, станів, які формують семантичну структурну схему речення та описано моделі семантико-синтаксичної структури речень із дієслівними предикатами.

У межах оцінних способів дієслівної дії схарактеризовано структури речень з одновалентними, двовалентними, тривалентними дієслівними предикатами.

Усім дієсловам сучасної української мови притаманна суб'єктна синтаксема в лівобічній позиції, крім дієслів із нульовою валентністю, у яких вона є лексично не вираженою, напр.: *А здалеку **погуркувало**, мов там шумів дощ і небо розсікали блискавки під громові удари* (Автом., 243). Лівобічну позицію суб'єктної синтаксеми звичайно оформлює називний відмінок. Хоча, за численними спостереженнями дослідників (І.Р. Вихованця, К.Г. Городенської, М.Я. Плющ, А.П. Загнітка, Т.Є. Масицької та ін.), семантична категорія суб'єктності інтерпретована в українській мові як така, що має традиційні засоби свого вираження, до яких належать, крім називного, форми знахідного, родового, давального та орудного відмінків.

Одновалентні предикати формують структурну схему: **Subj – Vf Praed.**

При одновалентних предикатах, що позначають фізичний чи психічний стан особи, природні явища, сприйняття на слух поведінки тварин, наявний лише суб'єктний компонент, який представлений словоформами називного відмінка, або виражений імпліцитно: *Із-за Баєвої гори виповзає чорна, як ніч, хмара, суне понад жовтими стернями, час від часу **погримує** грім, і все навколо темніє, робиться страшним та непривітним* (Тют., 269); *Жайворонки, як не перервуться, щебечуть, перепели хававкають та **підпадьомкають**, а неугавні коники завели в траві таке сюрчання, аж у вухах ляскотить* (П.М.₁, 46); *Нагаєць лежав, скулившись, тихо **підвивав** і схлипував* (Мушк.₃, 228); *Крутою стежкою поміж могутніх осокорів, що **виблискували** вгорі ніжним листом, спустився до потоку, крадькома пішов низиною яру* (Тют., 120).

Двовалентні предикати формують структурні схеми:

Subj – Vf Praed – Obj   Subj – Vf Praed – Lok   Subj – Vf Praed – In.

Двовалентні дієслова оцінних способів дії представлені лексемами на позначення фізичної дії суб'єкта, спрямованої на об'єкт, руху органами тіла та переміщення предметів, процесів мовлення, мислення, розумової діяльності, сприйняття органами зору, слуху, дотику, емоційного стану, дії суб'єкта, спрямованої на досягнення мети.

Похідні дієслова оцінної дії в основному зберігають властиві безпрефіксним дієсловом-мотиваторам морфолого-синтаксичні реалізації валентності тієї чи тієї семантичної групи (*моргати* – чим? кому? *поморгувати* – чим? кому? *махати* – чим? кому? *помахувати* – чим? кому?). Але словотворчі форманти похідних двовалентних дієслів здатні обмежувати або, навпаки, розширювати сполучувальні можливості залежно від типу позначуваної ситуації, реалізованої в акті мовлення як контекстно зумовлені. Пор.: *Хлопець кричить* (що? кому?) — *Хлопець покрикує* (на кого?).

Реальна валентна рамка предиката у висловленні, зумовлена ситуацією і наміром мовця, може варіюватися: *Хлопець стиха покрикує; покрикує на менших; покрикує з вікна до перехожих.*

Первинні дієслова-мотиватори названих ЛСГ здатні відображати ситуації подій, а префіксально-суфіксальні утворення оцінних дієслів реалізують акціональні процеси повторюваної кратної дії, що впливає на зміни їхньої валентності.

Правобічні синтаксеми при переважній більшості названих лексико-семантичних груп двовалентних предикатів експліковані граматичними формами знахідного (або родового), давального, орудного відмінків без прийменників та прийменниковими формами іменників знахідного, орудного, місцевого відмінків, напр.: – *Який-бо ти, Льоню, – суворо **вичитувала** йому Ляля, внутрішньо задоволена хлопцем, коли, перетнувши вулицю Мирного, вони зашугали вже снігами кобищанських садків* (Гонч.2, т.3, 54); *Перепивали запіканкою, а **попивали** угорське вино, на гадку гетьмана, найкраще у світі* (Леп.1, 22); *Але Тимко спокійно виступив наперед, одірвав Прокопові руки од густих кіс коханої, сказав, **посінуючи** губами* (Тют., 94); *Німці походжають з дамами, працюють кінотеатри й ресторани* (Проск., 105); *Але він – роздратований, сердитий, **поглядаючи** на голі жовті коси, лози над берегами, лодії, що пливли й пливли Дніпром, – велів полкам відходити далі..* (Скл.2, 152); *Сонячні промені **витанцьовували** на маленьких шибках і квітчали облуплену хату білими квітами.*

У правобічній позиції при двовалентних дієслівних предикатах на позначення дії, здійснюваної органами мовлення, сприйняття органами зору, слуху, дотику перебувають переважно словоформи знахідного, орудного відмінків без прийменника, напр.: *І хоч ніхто з дітей не зрозумів слів, усім подобалось, як він проспівував, **притоптуючи** каблучками: І шумить, і гуде, Дрібен дощик іде* (Ів., 189); *Кошовий стояв посеред шинку з бандурою в руках, бив одразу по всіх струнах, **притупував** ногою, а довкола ходив околясом козак* (Мушк.3, 32); *Ох, як я їх люблю, вони душу охолоджують, – каже вона, апетитно кусаючи кисличку і пустотливо **підморгуючи** блакитними очима* (Лупан, 23); *За гарбою, **поцьвохкуючи** батіжком, пробіг хлопчик років дванадцяти в довгому батьківському піджачку* (Тют., 110); *Коли всі наїлися і розсілися навколо нього,*

присьорбуючи з піал пінявий кумис, Джантемір розповів про свою подорож (Тулуб, 154);

Аналіз особливостей морфологічного вираження дієслівних предикатів оцінних способів дії дозволяє констатувати, що двовалентні предикати переважно виявляють зв'язок із суб'єктним актантом та об'єктним або відкривають синтаксичні позиції адресата, знаряддя (засобу). Напр.: *Жаліючи старого Яця з Гори, відомого коваля на всю округу, люди скорботно похитували головами...* (Колесн., 17); *Тепер важкотілий огир управителя дедалі частіше з'являвся в лісових закутках, підцугикуючи бабоподібного вершника (Ст.2, т.1, 313) І хоч ніхто з дітей не зрозумів слів, усім подобалось, як він проспівував, притоптуючи каблучками: І шумить, і гуде, Дрібен дощик іде (Ів., 189).*

Тривалентні предикати формують структурні схеми:

Subj – Vf Praed – Obj₁ – Lok   Subj – Vf Praed – Obj₁ – In.

Об'єктна позиція при тривалентних дієслівних предикатах на позначення дії, яку виконує суб'єкт злегка, з послабленим пом'якшувальним, переривчастим, супровідним, ускладнено-інтенсивним відтінком повторюваності і кратності, реалізуючи значення конкретної фізичної дії, дії (процесу), що здійснюється за допомогою органів чуття, процесу **мовлення**, звучання, процесу, що передає стосунки між суб'єктами дії.

Правобічні компоненти при тривалентних дієслівних предикатах на позначення конкретної фізичної дії, **мовленнєвої** діяльності, дії (процесу), здійснюваної за допомогою органів чуття, представлені словоформами у непрямих відмінках: об'єкт дії оформлено основним морфологічним варіантом об'єктної синтаксеми – знахідним або родовим, адресат – давальним, знаряддя або засіб – орудним відмінками, локатив – прийменниковою формою родового або місцевим відмінком. Напр.: *Зранку виплював він на картоплях бур'яни, їх раптом погнало, як з води...* (Мушк.₁, 165); *А не тайожний, – згодився Сірко, постукуючи люлькою об поліняку та натоптуючи її помалу знов (Багр., 107);* *І Богдасева мати з тою ж дружньою ясною усмішкою обіймає їх обох, потім пригладжує своєю рукою русяве густе волосся Поліни, і дівчинка боїться, що вона зараз заплаче (Ів., 191);* *Зараз і почне нашіптувати дівчині та наставляти: і того не роби, і то не твоє діло; і води не носи, і грядок не поли (П.М.₁, 146).*

Позиція предметних актантів при тривалентних дієслівних предикатах на позначення процесу звучання, процесу, що передає стосунки між суб'єктами дії, може бути експлікована формою давального, знахідного та орудного відмінків без прийменника чи прийменниковою формою місцевого відмінка, напр.: *Ішов [Гнат], поляскуючи прутиком по халявах, золотий зуб горів на сонці (Тют., 113); Школярі наспівували їм [тим, хто поминав померлих] духовні пісні (псалми), іноді скрипачі награвали сумовитих мелодій (Вороп., 12); Казав Вишневецький, що той галитинець сам вихваляє нині малоросійські пісні та думи за їх глибокий зміст, а з бандуристами сердешний носить, як із порцеляновими (Шевчук, 20);*

– *Який-бо ти, Льоню, – суворо **вичитувала** йому Ляля, внутрішньо задоволена хлопцем, коли, перетнувши вулицю Мирного, вони зашугали вже снігами кобищанських садків* (Гонч.2, т. 3, 54).

Ієрархічно вищою ланкою в системі валентних можливостей дієслів оцінних способів дії є чотири актантні позиції, але дієслова оцінної дії її майже не виявляють. Правобічні компоненти при **чотиривалентних** дієслівних предикатах оцінної процесно-пом'якшувальної дії, репрезентуючи фізичну дію, спрямовану на об'єкт, вказують на знаряддя дії та на застосування в просторових координатах і можуть бути експлікованими безприйменниковими формами родового, знахідного, орудного відмінків та прийменниковою формою місцевого, напр.: *У вербну суботу.. можна було безборонно **нахльостувати** дівчат лозиною по стині, приказуючи “не я б'ю, верба б'є”* (Смолич, 32); *Тримаючи в руках черевики, він [Гриць] **намацував** поміж каміннями босими підощвами місцини, куди можна безпечно ступити, старався, щоб не тріщали сухі гілки* (Бердн., 227).

Дієслівні предикати оцінних способів дії залежно від контексту виявляють здатність змінювати свої валентні характеристики. Так, двовалентні дієслівні предикати можуть відкривати позиції для трьох компонентів або ж втрачати здатність керувати правобічними актантами і характеризуватися одновалентністю. Деякі дієслівні предикати завдяки переносному вживанню можуть переходити з однієї лексико-семантичної групи до іншої, змінюючи при цьому валентні можливості. Неоднакова валентність дієслів однієї групи зумовлена відмінностями семантичної структури лексем, статусом синтагматичних сем і їх перетином із парадигматичними іменниковими семами та кількістю лексико-семантичних варіантів дієслова. Відмінкові та прийменниково-відмінкові форми іменників (займенників) є основними засобами реалізації й диференціації мінімальних реченневих структур і їхніх модифікацій. Переважна більшість дієслівних предикатів оцінних способів дії є двовалентними.

ВИСНОВКИ

Лінгвальний статус оцінних способів дієслівної дії у дослідженні інтерпретовано як своєрідну семантику аспектуальності, яку виражають дієслова за ознакою вияву міри, ступеня інтенсивності перебігу дії з погляду мовця як акціональні значення необмежених, повторюваних (переривчасто-пом'якшувальних, процесно-пом'якшувальних, процесно-супровідних) процесів або акціонально не протиставлених ускладнено-інтенсивних дій. Семантику дієслів оцінних способів дії розглянуто на рівні угруповань мовних одиниць у лексичній системі мови та з погляду синтаксичних функцій у мовленні, зумовлених наміром мовця відповідно до позначуваної ситуації.

Семантична характеристика дієслів, які виокремлено в ЛСГ оцінних способів дії за ознакою послабленої інтенсивності, виражають периферійні значення категорійної семантики аспектуальності.

Виділені лексико-семантичні групи і підгрупи дієслів виражають лексичну і граматичну семантику оцінної характеристики дії різними засобами: поняттєвою морфемою (коренем), словотворчими афіксами – префіксами **по–, на–, при–, під–, ви–** і суфіксами **–ва–, –ува– (–юва–), –овува–**, які, приєднуючись до безпрефіксних дієслів, виражають додаткові – конотативні, прагматичні – значення недоконаного виду. Деяку специфіку у значення дієслів вносить також постфікс **–ся**, який взаємодіє з префіксом і суфіксом у процесі творення дієслів названих лексико-семантичних груп.

Ураховуючи те, що мовні значення завжди передають не механічну копію дійсності, а її відображення і своєрідне переломлення в свідомості людини, можна констатувати, що аспектуальні значення відображають і певну оцінку мовцем події чи певного процесу, стану. Типи акціональних значень відображають їхню екстралінгвальну мотивованість у системі мови і конотативні значення, реалізовані мовцем в актах мовлення, зумовлені контекстуальними зв'язками, словотвірною моделлю дієслова, його граматичною формою **і..** залежних іменникових слів та іншими чинниками.

Кожній сформованій дієслівним предикатом моделі речення із реалізованими обов'язковими (валентно зумовленими) компонентами властиві інтегральні характеристики, а також часткові ознаки, зумовлені морфологічними, словотвірними та стилістичними особливостями словоформ у позиції предиката та залежних від нього предметних актантів. Дієслово як клас ознакових слів репрезентує в реченні свій категорійний статус за різними параметрами: лексичної семантики, системи морфологічних форм і синтаксичних функцій, аналіз яких уможливив також виділення угруповань, що представляють периферійні вияви лексико-граматичної семантики категорії аспектуальності. Нашарування на основне значення дієслів конотацій оцінного характеру впливають і на інтенційно-валентні властивості їх у ролі предиката.

Дієслова оцінної дії представлені лексичними одиницями різних семантичних груп, які передають акціональні ситуації (а не події): фізичний стан особи та його зміну, фізичну дію, спрямовану / неспрямовану на об'єкт, рухи тіла, предметів, сприймання за допомогою органів чуття, процеси мовлення, мислення, розумової діяльності, емоційний стан, супровідні дії, звукові вияви живої і неживої природи, зміну стану природи чи природних явищ, цілеспрямовану активну дію суб'єкта з певною метою чи стосунки між суб'єктами, супровідну дію, здійснювану органами мовлення та ін. Дієслова оцінних способів дії активно функціонують у розмовному мовленні і в художньому стилі як транспоновані з нього засоби образності.

У співвідношенні таких дієслів недоконаного виду з дієсловами доконаного виду виразно помітна відмінність у відображенні категорійної семантики аспектуальності. Дієслова недоконаного виду оцінних способів дії відрізняються

від дієслів доконаного виду з цими ж префіксами: вони представляють тільки уявно видову пару (за формальним протиставленням).

Багатогранність семантики дієслів оцінних способів дії свідчить про відсутність чіткої межі між аналізованими ЛСГ та наявністю перехідних зон між ними. На віддаленій від центру поля аспектуальності периферії дієслова оцінних СДД функціонують як виразники своєрідної семантики, текстуально зумовленої – прагматичної.

Семантичну структуру речення формують синтаксично релевантні семантико-синтаксичні відношення, зумовлені валентними властивостями дієслівного предиката. Дієсловам оцінної дії для повного вираження їхньої семантики необхідна лівобічна валентність.

Кількість правобічних іменникових компонентів визначає характер позначуваної ситуації, тобто предикат пропозиції. Правобічні позиції компонентів вербалізують іменникові форми непрямих відмінків, прийменниково-відмінкові або прислівникові. Кількість керованих предикатом правобічних іменникових компонентів визначає характер позначуваної ситуації (тобто предикат пропозиції) та семантика дієслова.

Одновалентні дієслівні предикати відкривають тільки лівобічну позицію суб'єкта, основним морфологічним маркером якого є називний відмінок. Аналізовані типи одновалентних предикатів формують таку структурну схему: **Subj – Vf Praed**. Морфолого-синтаксична реалізація цієї схеми є традиційною: предикат відкриває позицію суб'єкта, де суб'єкт виражено формою називного відмінка іменника чи займенника: **N₁ – Vf Praed (N₁ – Vf)**.

Двовалентні предикати формують структурні схеми: **Subj – Vf Praed – Obj**; **Subj – Vf Praed – Lok**; **Subj – Vf Praed – In**. Морфолого-синтаксична реалізація схем двовалентних предикатів різноманітна. Для побудови речень з двовалентними дієслівними предикатами оцінної дієслівної дії в українській мові найпродуктивнішими є структурні моделі: **N₁ – Vf – N₄**; **N₁ – Vf – N₃**; **N₁ – Vf – praep N₂**; **N₁ – Vf – praep N₄**; **N₁ – Vf – praep N₅**; **N₁ – Vf – N₅**; **N₁ – Vf – praep N₆**. Предикати оцінної дії здатні до альтернативного керування різними відмінковими та прийменниково-відмінковими формами залежного іменника у позиції об'єкта, адресата та інших актантів.

Тривалентні дієслівні предикати оцінної дії формують структурні схеми: **Subj – Vf Praed – Obj₁ – In**; **Subj – Vf Praed – Obj₁ – Lok**.

Морфолого-синтаксична реалізація схем з тривалентними предикатами оцінної дії має таку структуру:

N₁ – Vf – N₄ – N₅ (In); **N₁ – Vf – praep N₄ – N₅ (In)**; **N₁ – Vf – N₄ – praep N₂**;
N₁ – Vf – N₄ – praep N₅ (In); **N₁ – Vf – N₃ – N₄**; **N₁ – Vf – N₄ – praep N₆ (Lok)**;
N₁ – Vf – N₅ (In) – praep N₆ (Lok);
N₁ – Vf – N₄ – praep N₄.

Комплексне дослідження семантики дієслівної лексики та функціональних параметрів дієслів оцінних способів дії поглиблює новими відомостями теорію лексико-семантичних угруповань на основі вивчення специфіки функціонально-семантичних категорій, сприяє систематизації різних підходів до розгляду дієслівної семантики та глибшому осмисленню семантико-синтаксичних структур речень з дієслівними предикатами. Такий підхід до вивчення ієрархічної структури мовних одиниць дозволяє виявити внутрішнє багатство слова і взаємодію його варіантів із близькими за семантикою мовними одиницями лексико-семантичного рівня та особливості мовної інтерпретації функціонально-семантичної категорії інтенсивності як складової категорійної семантики аспектуальності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Мартинюк Т. К. Дієслова на позначення оцінної дії з формантом по- (по-...ся) / Т. К. Мартинюк // Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць НПУ імені М. П. Драгоманова / відп. ред. А. П. Грищенко. – К. : НПУ, 2002. – С. 49–54.

2. Мартинюк Т. К. Семантика дієслів оцінної ускладнено-інтенсивної дії з формантом ви-, ви-... – ся / Т. К. Мартинюк // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах : зб. наук. праць факультету лінгвістики Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004. – Вип. 8. – С. 47–54.

3. Денисюк (Мартинюк) Т. К. Семна структура дієслів процесно-пом'якшувальної дії з формантом на-... – ува- / Т. К. Денисюк (Мартинюк) // Система і структура східнослов'янських мов : До 60-річчя наукової і педагогічної діяльності професора М. Я. Брицина : зб. наук. праць / редкол. : В. І. Гончаров [та ін.]. – К. : Знання України, 2004. – С. 22–27.

4. Денисюк Т. К. Семантичні особливості дієслів оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії / Т. К. Денисюк // Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць НПУ імені М. П. Драгоманова / відп. ред. А. П. Грищенко. – К. : НПУ, 2004. – С. 64–71.

5. Денисюк Т. К. Взаємодія лексичної і граматичної семантики твірної основи і похідного дієслова зі значенням переривчасто-пом'якшувальної дії / Т. К. Денисюк // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства : українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні. – К. : Поліграфічний центр “Фоліант”, 2006. – Т. X. – С. 415–422.

6. Денисюк Т. Семантичні особливості дієслів оцінного СДД (недостатньої інтенсивності та супровідності) / Т. К. Денисюк // Лінгвалізація світу : Теоретичний та методичний аспекти : зб. матеріалів Міжнар. наук. конф., (Черкаси, 25–26 трав. 2006 р. / МОН України, Черкаський нац. ун-т ім.

Б. Хмельницького ; відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси : Брама –Україна, 2007. – С. 306–310.

7. Денисюк Т. К. Мікрополе дієслів недостатньої інтенсивності, що характеризують стан людини та її діяльність / Т. К. Денисюк // Проблеми граматики і лексикології української мови : науковий часопис Національного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – Вип. 3, кн. 2. – С. 300–305.

8. Денисюк Т. К. Валентні можливості дієслів ускладнено-інтенсивної дії з префіксом ви- і конфіксом ви-...ся / Т. К. Денисюк // Актуальні проблеми слов'янської філології : зб. наук. статей : Лінгвістика і літературознавство / відп. ред. В. А. Зарова. – Ніжин : ТОВ “Видавництво “Аспект Поліграф,” 2008. – Вип. XVII. – С. 72–80.

АНОТАЦІЇ

Денисюк Т. К. Способи оцінної дієслівної дії в сучасній українській літературній мові. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2010.

У дисертації з'ясовано особливості семної структури лексико-семантичних груп дієслів оцінних способів дії, визначено критерії їх виділення з-поміж інших способів дії одновидових дієслів; описано валентність і функціональні параметри лексико-семантичних груп дієслів переривчасто-пом'якшувальної, процесно-пом'якшувальної, процесно-супровідної, ускладнено-інтенсивної дії та структурні моделі речень, утворювані дієслівними предикатами з архісемою оцінної послабленої дії; виявлено основні параметри функціонування дієслів оцінних способів дієслівної дії.

Ключові слова: оцінні способи дієслівної дії, лексико-семантичні групи, архісема, уявно видове партнерство, формант, валентність, морфолого-синтаксична структура речення, дієслівний предикат, об'єкт, суб'єкт, знаряддя дії, локатив.

Денисюк Т. К. Способы оценочного глагольного действия в современном украинском литературном языке. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2010.

В диссертации рассмотрены особенности семной структуры лексико-семантических групп глаголов оценочных способов действия; сформулированы критерии их выделения среди других способов глагольного действия одновидовых глаголов в современном украинском языке; описаны валентность и

функциональные параметры лексико-семантических групп глаголов прерывисто-смягчительного, процессно-смягчительного, процессно-сопроводительного, усложненно-интенсивного действия, а также структурные модели предложений, образующихся глагольными предикатами с семантикой оценочного ослабленного действия; определены стилистические возможности функционирования глаголов оценочных способов действия.

В первом разделе диссертации рассмотрены теоретические основы категории аспектуальности и категорийной семантики способов (родов) глагольного действия, особенности связи лексической и грамматической семантики в аспекте выявления полевой структуры смыслов, соотношенность СДД с разными иерархическими уровнями языка; квалифицируются основные признаки категории оценки, как неотъемлемой части когнитивных, речевых процессов, выражающиеся средствами языка разных уровней на шкале интенсивности действия (процесса); определены особенности выделения семантических групп глаголов оценочного действия на основе сформулированных критериев с учетом выявления значений ослабленной интенсивности действия (процесса).

Во втором разделе проанализирована семантическая структура групп глаголов оценочных способов действия. Маркерами оценочного действия (процесса) есть приставки **по-**, **на-**, **при-**, **под-**, **вы-** и суффиксы **-ува-**, **-а-**, **-ва-**, **-овува-**, связь между которыми характеризуется словообразовательной мотивацией, в отличие от видовой.

В третьем разделе описаны основные типы минимальных структур предложений с глагольным предикатом исследуемых ЛСГ, установлены средства выражения аргументов (субъекта, объекта, адресата, инструмента, локатива).

Основным средством выражения объектного актанта является винительный падеж. Объектная синтаксема при оценочных глагольных предикатах может быть вербализирована также формой родительного падежа. Основным средством выражения адресатной синтаксемы являются дательный падеж и ряд предложно-именных форм. Локативная синтаксема при оценочных глагольных предикатах вербализирована формой родительного и предложного падежей. Инструментальная синтаксема представлена чаще всего падежной формой творительного.

Комплексный анализ моделей предложений с глагольными предикатами оценочных способов действия доказал эффективность использования теории валентности в связи с определением основных и конотативных значений глаголов разных лексико-семантических групп.

Ключевые слова: оценочные способы глагольного действия, лексико-семантические группы, архисема, формант, валентность, семантико-синтаксическая структура предложения, глагольный предикат, субъект, объект, адресат, инструменталь, локатив.

Denysiuk T. K. Modes of appraisal verbal action in modern Ukrainian literary language. – Manuscript.

Dissertation for receiving a scientific degree of Candidate of Philological Sciences in speciality 10.02.01 – Ukrainian language. – M. P. Drahomanov National pedagogical University. – Kyiv, 2008.

The dissertation determines the peculiarities of semic structure of lexical-and-semantic groups of verbs of appraisal mode of action; defines the criteria of their singling out in modern Ukrainian language; describes the valency and functional parameters of lexical-and-semantic groups of verbs of broken softening action, process softening action, process accompanying and complicated intensive action; gives structural patterns of sentences formed by verbal predicates with the meaning of appraisal weakening action; reveals stylistic possibilities of verbs of appraisal mode of action.

Key words: appraisal modes of verbal action, lexical-and-semantic groups, archsema, connotation, imaginary aspectual partnership, formant, valency, morphological-and-syntactic structure of a sentence, verbal predicate, subject, object, instrument of action, locative.

